Miszla nyelvjárási sajátosságai

2023

NAGY ISTVÁNNÉ

TARTALOM

FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉS, TÖRTÉNET 3

AZ ADATKÖZLŐK 4

A MISZLAI NYELVJÁRÁS BESOROLÁSA 4

Hangtani sajátosságok 4

Alaktani jelenségek 7

Mondattani jelenségek 7

Szókészlet 8

ZÁRSZÓ 9

IRODALOM 10

FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉS, TÖRTÉNET

Miszla kis lélekszámú dél-dunántúli község. Tolna megye északi felének közepén, a Hegyhát dombjai között fekszik. A falu életét, létét és természetesen a nyelvét is meghatározza a zsákfalu jelleg, azaz nem vezet tovább a faluból kiépített út. Alig van munkavállalási lehetőség, a téeszek megszűntek, az óvodát, iskolát régen bezárták, a posta is mobil. Ezek a tényezők nagyban motiválták a munkaképes korosztály elvándorlását, segítették a falu „elöregedését". Gyerekek és felnőttek is eljárnak lakóhelyükről, így a lakosok nyelvhasználata is tágabb területi hatásoknak van kitéve. A tömegkommunikáció eszközei (kábeltévé, Internet) a nyelvi normát elmozdíthatják a köznyelv fele.

A település nevének első okleveles említése 1324-ből való. Ekkor a falut Simontornya várának birtokaként említik. Miszla neve szláv eredetű. Az orosz nyelvben előforduló *„miszl"* szóalakból alakult, jelentése *„gondolat"*. Ugyanezt jelenti a szerb-horvát *„misao"* szó, amelyből a főnévi igenév *„miszlityi"*. A cseh nyelvben a gondolat főnév *„miszlenka"*. Az elnéptelenedett falut 1715-ben 11 magyar családdal, a Salomvári család tagjai telepítették újra. A megye keleti felében a Gyönk, Simontornya, Felsőnyék, Bedeg határolta négyszögben minden mezőváros és falu, így Miszla is megőrizte magyar jellegét, csak magyarokat fogadott be. Magyarságát a falu máig őrzi, ahogy lelkészük, Szentjóby Szabó Zoltán írta 1936-ban: *„a miszlai nép egy hegyektől körülzárt és idegenajkúaktól körülvett völgyben élő magyarságnak utolsó maroknyi képviselője."*

A település nyelvészeti kutatás terén még feltáratlan. A nyelvi megközelítéshez leginkább a közeli települések nyelvjárását feldolgozó tanulmányokat tudtam felhasználni. Elsősorban a Nagykónyi nyelvjárását feldolgozó monográfiát (SZABÓ 1986) és a *Koppány menti tájszótár* szócikkeit (SZABÓ 2000). Hasznosak voltak K. FÁBIÁN ILONA tanulmányai a szomszédos Kisszékely hangtani jelenségeiről (BALOGH 1996:43-65). BOZÓKI MARGIT (1989), SZABÓ JÓZSEF (1982) és HEGEDŰS GYULA (1988) szöveggyűjteményei lehetővé tették, hogy a környező falvak nyelvjárási szövegközléseit tanulmányozzam. A település helytörténeti kutatásához alapműként használható MAYER GYULA monográfiája (1974), a miszlai birtokviszonyok vizsgálatáról szóló tanulmánya (1975), valamint NAGY ISTVÁNNÉ „olvasókönyve", amely a település történetét, néprajzi vonatkozásait egyaránt bemutatja. Megemlítendő még a falu által szeretett lelkész, SZENTJÓBY SZABÓ ZOLTÁN vallási viszonyokat bemutató írása.

AZ ADATKÖZLŐK

Az adatközlők kiválasztásakor igyekeztem figyelembe venni a követelményeket. Tehát hogy az illető helybeli születésű legyen, lehetőleg tipikusan beszélje a nyelvjárást, jól ismerje a tárgykört, amelyről beszélni fog, ne legyen lámpalázas, minél szebb kiejtéssel beszélje nyelvjárását. Életkoruk 70-80 év közé tehető. Néprajzi témáról beszélt mindkét női adatközlőm: lakodalom a faluban, aratás, kendermunkák, kenyérsütés, disznóölés hagyományai. Előre nem beszéltük meg, hogy milyen mozzanatok kerüljenek egy-egy témába, így nem megismételt, hanem eredeti beszédhelyzetek kerültek lejegyzésre. Igyekeztem oldott légkört és köznapi kommunikációs helyzetet teremteni. Mindkét adatközlőm zavartalanul, folyamatosan és hosszan beszélt az általa választott témáról, tisztán, érthetően. Első adatközlőm beszédére más nyelvjárás nem volt hatással. Másik esetben - elszármazott lévén - a köznyelvi hatás már megfigyelhető.

A MISZLAI NYELVJÁRÁS BESOROLÁSA

Miszla környékén több kutatópontot is találunk a *Magyar nyelvjárások atlaszában:* Kisszékely (F4), Nagykónyi (D18), Kajdacs (F7). A három falu háromszögként zárja körbe Miszlát, ezek nyelvjárási jellegzetességei feltehetőleg Miszlát is érintik. IMRE SAMU a Balaton vidéki nyelvjárástípushoz sorolja ezeket a falvakat, amelynek területe a „*Balaton távolabbi környéke, tehát a mai Veszprém, Fejér, Somogy és Tolna megye egyes részei.”* Kisszékelyt és Nagykónyit a szerző átmeneti pontnak tekinti (1971:338-39), mert a közép-somogyi nyelvjárástípus kettőshangzói gyakoriak bennük. SZABÓ JÓZSEF a nagykónyi nyelvjárásban az *ó, ő, é* diftongusos variációját elenyészően ritkának tartja (1985:28). Passzív megfigyeléseim alapján a miszlai nyelvjárásban én sem tapasztaltam ezek előfordulását. Fentiek és a mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok térképe szerint (KISS 2003) ez a terület, beleértve Miszlát is, átmeneti jellegű, mely némely sajátosságával közelít a közép-somogyi nyelvjárástípushoz. BALASSA JÓZSEF a dunántúli nyelvjárásterület alsó-dunántúli nyelvjárástípusához, (1896:39-45) KISS JENŐ (2003:271-274) a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjárási régión belül szintén a Balaton-vidéki nyelvjárástípusba sorolja a tárgyalt Tolna megyei részeket.

Hangtani sajátosságok

A terület hangrendszertípusa IMRE SAMU (1971:65) besorolása szerint a III. típus. Amely hangrendszer a maga teljes tisztaságában egyetlen kutatóponton sem jelentkezik (SZABÓ 1986:26). Kisszékely a III/b, Nagykónyi a III/c altípusba került. A két típus erősen közelít

egymáshoz, az eltérés csupán a hosszú magánhangzók számában van, előbbinél a hosszú magánhangzók száma 7 (*ú,ű,í,ó,ő,é,á)* utóbbinál csak 4 (*ó,ő,é,á),* mert a felső nyelvállásúak (*ú,ű,í)* szabad fonémaként ritkán fordulnak elő. KISS JENŐ (2003) a zárt ë-ző nyelvjárások szintén 8 rövid és 4 hosszú magánhangzós típusába sorolja (6. típus) a területet. A mássalhangzórendszer a köznyelvivel megegyező, 25 mássalhangzóból áll. Passzív megfigyeléseim és adatközlőim által elmondott szövegek is a fentieket igazolták.

Miszla magánhangzórendszere:

u ü i /

o ö ë / ó ő é

a e / ā ē

á

A nyelvjáráscsoport zárt *ë*-ző, tehát megkülönbözteti a nyílt *e*-t és a zárt *ë*-t. (ismerkëdett, eljegyëszték, ëggyik, megvëtte) Ezek a hangok jelentés-megkülönböztető szerepűek, fonológiai ellentétük határozott (SZABÓ 1986:25) (pl. *fejëm* (ige) - *fejem* (fn.). A felső nyelvállású (*ú, ű, í)* szabad fonémaként csak ritkán fordulnak elő, legtöbb esetben ezek helyén *u, ü, i* található. (*fütteni, buza, gyürü, bucsu, tiz, husz).* Az *ú, ű* polifonémikus értékű hangként általános e nyelvjárásban, az ā, ē pedig csak mint polifonémikus hang fordulhat elő (SZABÓ 1986:26) (*ēsők, danúgattunk, beűt, meghítuk ētáncúta).* Jellemző, hogy a magánhangzó nyúlásával egyidőben a mássalhangzó is kiesik. (*vót, fődet)*. Ha a pótlónyúlás az ā vagy ē hangokat érinti, polifonémikus hangokat kapunk. (reggē, finomsággā). Toldalékokban is gyakori a záró mássalhangzó kiesése (házná, débe, kemencébü). Gyakoriak a rövidült felső nyelvállású magánhangzók *(söprü, csöppü, teknyö*). Kimutatható a szórványos *ö*-zés, (*köröszt, köll, fönn, lepödők*), ami szintén az átmeneti jelleget bizonyítja, mégpedig a dél-dunántúli nyelvjárási régió közép-somogyi nyelvjáráscsoportjával. Csakúgy, mint az a tény, hogy közép-somogyban is ritka az *ú, ű, í* szabad fonémaként. A *j* kötött fonéma, mássalhangzó után nem állhat, csak összetétel határán. Jellemző az explozív ty-zés, gy-zés, azaz köznyelvi *j h*elyén zöngés mássalhangzó után *gy,* zöngétlen után pedig *ty* jelentkezik.(*ēférgyenek)*. Az intervokális mássalhangzók bizonyos szavakban megnyúlhatnak. (szallag). Megtalálhatók a nyílt é-zés egyes esetei is (*késér)*. Közepes vagy gyenge erősségű l-ezés kimutatható (*hazahozval, elmasinázval, sütvel, mellik).*

Mindkét adatközlőm őrzi szóhasználatában nyelvjárásának sajátosságait. Az alábbi példák is bizonyítják ezt. Ugyanakkor mindkettőjük esetében érezhető a köznyelvi hatás is. (*kell-köll* felváltva használata, *kalbász)*

-illabializálódás: *i* helyén ejtett *ü: üdő*

-illabiális *i*-zés az *u* rovására: *hosszi*

-pótlónyúlás: *lányokkā, fijukkā*

-*l* kiesésével járó magánhangzónyúlás polifonémikus hangokkal: *ēkértük, tanútunk ,táncútunk, udvarútak, ēkeszte, főburút*

-hosszú *ő*-zés az *öl, öj* hangkapcsolat helyén: *fődűt, főburút*

-asszociatív zárt ü-zés *l* előtt: *tüle, részirül, vőlegényérül*

-*öl* hangkapcsolat helyén pótlónyúlás következtében előforduló ű*: fődűt*

-magánhangzó rövidülés: *gyürüt*

-intervokális mássalhangzónyúlás: *táncossa, utánna, szallagot*

-hiátus: *fijunak*

-mássalhangzó hiány toldalékok végén: *házhó, házná*

-*ny*-el szembeni depalatizált *n*-es forma: *nagylánkottam*

-magánhangzó nyúlással járó mássalhangzó kiesés: *vót*

-*l* kiesése msh-val kezdődő toldalék előtt: *megcsináták, muzsikátak*

-mássalhangzó hiány: meghíták

Példák az adatközlők szövegének hangtani sajátosságaira

-*ö*-zés : köllött, gyönge, fönt

-*l* kiesése és a vele járó magánhangzó nyúlás: ēvégeztünk, ēmasinázval ēkesztük, ēvágni)

-zárt *u*-zás *l* előtt az ó rovására: abbu, buzábu,

-zárt *i*-zés az *é* rovására : enyimre

-magánhangzó rövidülés: buza, buzaszára

-magánhangzó betoldás: szalmakazalat

-magánhangzó nyúlással járó mássalhangzó kiesés: vót, kepéhő, fődet

-intervokális mássalhangzónyúlás: csinállás

- mássalhangzó hiány: toldalékok rövidülése mássalhangzó kieséssel: határba, udvarba,

zárt u-zás az o rovására: itthun, ahun

l-ezés: amellik

explozív gy-zés: nagygerebgyéve, meggerebgyéni

-hiátus két szó határán mondatfonetikai helyzetben: bele ja, masinába ja

affrikálódás-zárhangúsodás: gyünni

Alaktani jelenségek

Mivel az ú,ű,í hangok elsősorban hangkapcsolat értékű szerepben jelennek meg, és helyükön rövid magánhangzók állnak, nem jellemző az út-utat, víz-vizet tőtani oppozíció. A közép-somogyi nyelvjáráshoz hasonlóan gyakori az l igeképző zártabb előhangzóval (kipucú(l)tuk). A birtokos személyjelezés hasonló a köznyelvihez, de E/3 személyben a keze-kezibe megoldás jellemző. A v tövű igék E/3 személyű alakja leginkább lű, szű, hí, de l-re is végződhet. (*szütette*) A határozóragok tipikus megoldásai: -bu/-bü, -bú/-bű, ru/rü, -rú/-rű, -tu/tü, -tú/tű, -ho/-hë/-hö, -hó/-hő, -vā/vē. (kemëncébű, pomposbú, tanácstú, esküvőrü, bőrükbű). A főnévi igenév képzője a –ni. (muzsikáni, csináni)

Mondattani jelenségek

Az adatközlők beszédében néha problémát okozott a mondathatár-elkülönítés, jellemző volt az intonációs lezáratlanság, az egyeztetések hiánya. (*Mënyasszony rokonnyai is vót amelyik odament ama közel lakott, azt akkor ēmëntek a mënyasszonyér, de zeneszóval, uccai kisérettel.)* Gyakoriak voltak a töltelékszavak, és a beszélgetés kezdetét vagy folytatását segítő fatikus elemek *(na most akkor, na mikor, és kérëm, izéva, emmegaz).* Ezek a jelenségek általában jellemzők a beszélt köznyelvre is. A mondatfajták közül az adatközlők elbeszéléseiben a kijelentő mondat a leggyakoribb. A kérdő, felkiáltó, óhajtó, felszólító mondatok előfordulása csekély mértékű (*…na hugyan mondjam?.)* A módosítószók között gyakori a *hát,* főleg töltelékszóként, de igenlő értelemben mondatértékűként is használatos a környéken (SZABÓ 1986:232) (*hát ugye, hát meg, előbb hát)*. Az élőbeszéd jellegből adódóan gyakori a szokatlan szórend, az úgynevezett kiszólások, és a modorosságból adódó szóismétlések (*Na akko a hivatalos szëmélyek akik vótak, mindënki ētáncúta a mënyasszonnyal az ajándékot. Mënyasszonyos ház amit kapott az-ë a szëbb, vagy amit a vőlegénynek küttek az-ë a szëbb, azt igy zajlott. Én is tévesztëk ám má…Na mi az isten nyila, tilu, látod nem gyut eszëmbe…vőlegény, vőlegényhöz, vőlegényhő…)* Az élőbeszéd egyik sajátossága a mondatátszövődés, ilyenkor a mellékmondat egy kiemelt része előrébb kerül az alárendelő összetett mondatban, esetenként a főmondatot is megelőzheti *(Hát ugyë vitték,*

mikor a buza már készen vót, vitték a malomba kocsiva, hát mink is avva vittük mer lovaink vótak.) A közbeékelődés jelensége is megfigyelhető a mondatokban. Amikor a beszélő mondanivalójának kifejtése közben többnyire az elmondottakra való emlékezés, visszautalás szándékával vagy az általa kifejtettekhez közbevetőleg fűz észrevételeket (SZABÓ 1986:232) (*Oda is késértük üket, én is kösztük vótam mikor vót ilyen lakodalom, asztán mentünk, futottunk utánnuk.).*

Szókészlet

A miszlai nyelvjárás szókészletére, mint minden más nyelvjárásra és a köznyelvre is az jellemző, hogy állandó változásban van. Összetételét tekintve, ahogy azt Szabó József a nagykónyi nyelvjárás szókészletéről is megállapítja (1986:235) az ősi finnugor elemektől a török, szláv, német, latin jövevényszavakon át a belső szóteremtéssel keletkezettekig megtalálhatók a szavak. Adatközlőim szövegében fellelhető néhány valódi tájszót emelném ki. A *masina* jelentése cséplőgép, német jövevényszó, csakúgy, mint a *véndő,* amelynek jelentése zsírosbödön (v.ö. SZABÓ 1986:237). A *szakajtóruhával* a kenyértészta kelesztésére használt kosarat, a szakajtót takarták le. A kukorica csuhéját Miszlán *csumának* nevezik, a zenészeket *muzsikásoknak*, és ha disznóöléskor valaki egy faszeggel teletűzdelt botot rak a gazda ablakába, és az erre a botra hurkát, kolbászt rak, úgy mondják: *nyársot tűz*. Néhány állandó szókapcsolatot is sikerült gyűjtenem. Valaha egy Miklós nevezetű átment a szomszédos Nagyszékelybe, ám dolgavégezetlenül tért vissza. Azóta ha valaki potyára megy valahova, azt mondják*: ëmënt, mint Miklós Székőbe.* Ha valaki valakit csúnyán leszid, azt mondják: *leszëdi róla a kërësztvizet.* Az értéktelen, keveset érő dologra azt mondják: *nem ér ëgy pököt së*m, az íztelen ételre pedig hogy *së ize, së vize*. A Miszlán is használatos szólásra: *së kuku, së pizse,* Szabó József adott magyarázatot (vö.1986:261). A szólás abban az értelemben, hogy valaki szó nélkül, bambán tesz valamit, egészen közkeletű. Eredeti jelentése: *se tojás, se csibe.* A szomszédos községekben a falut a *bizonytalan, mint a miszlai vásár* szóláshasonlattal, és a *kidűtt-bedűtt udvari, lucskos-sáros miszlai* mondókával csúfolták. A miszlai vásárról az a szólás is járta, hogy *fele áll, fele mén,* s hogy ebbéli tulajdonsága miatt egy helybéli a vásárt *renfülte.* A *renfül* igével éppen e szólás kapcsán egy nyelvészeti tanulmányban is foglalkoztak a Magyar Nyelvőr folyóiratban 1904-ben. A környékbeli nyelvhasználatra kevésbé jellemző ennek a szónak a használata, de Miszlán gyakori volt, s az idősebbek szóhasználatában talán még ma is él. A *renfül* szó jelentése: *szid, ócsárol, gyaláz.*

ZÁRSZÓ

A *biling* főnév tájszó, amely a szedés közben itt-ott a tőkén felejtett szőlőfürtöt jelenti. A szóból képzett ige a *bilingérez*, azaz összeszedi, összekeresgéli, összeböngészi a szüret során elmaradt szőlőfürtöket. A *bilingérezés* szó átvitt értelemben tehát böngészést jelent. E dolgozat párja a *Bilingérezés* című Miszla és a környék legjellegzetesebb tájszavaiból készült szógyűjtemény, amelyet érdemes átböngészni. Hiszen nyelvjárási szavaink tükörként tárják elénk a magyar parasztság tárgyi világán kívül társadalmi rendjét és kultúráját, gondolkodását és tréfálkozó kedvét, mentalitását, erkölcseit, költészetét, művészetét.

IRODALOM

Az emberi élet sorsfordulóinak szokásai és hiedelmei három Koppány menti községben/ Bozóki Margit.1989.

A magyar nyelvjárások rendszere/ Imre Samu. 1971.

Imre Samu: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz anyaga alapján. Magyar Nyelvőr 112: 369–70.

Magyar Nyelvtörténet /Kiss Jenő-Pusztai Ferenc. 2003.

A nagykónyi nyelvjárás/ Szabó József. 1986.

Nyelvjárási szöveggyűjtemény Nagykónyiból/ Szabó József. 1982.

A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében/ Szabó József. 2007.

Szabó József: A zárt ë-zés és az ö-zés a Tolna megyei Nagykónyi nyelvjárásában. Magyar Nyelvőr 91: 209–16.

Szabó József: Tájszavak Nagykónyiból. Magyar Nyelvőr 98: 83–90; 489–97.

Szabó József: Megfigyelések a nagykónyi nyelvjárás változásáról, különös tekintettel a köznyelvi hatásra. Magyar Nyelv 72: 100–13.

Szabó József: Nyelvjárási szövegek három Koppány menti faluból. Magyar Nyelv 85: 356–62; 456–64.